

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
Исторически факултет

Том 68

1974

ANNUAIRE DE L'UNIVERSITE DE SOFIA
Faculté d'histoire

Tome 68

1974

МИЛЧО ЛАЛКОВ

БЪЛГАРО-ЮГОСЛАВСКИ КУЛТУРНИ
ВРЪЗКИ

СЕПТЕМВРИ 1944 — ФЕВРУАРИ 1947 Г.

MILTCHO LALKOV

RELATIONS CULTURELLES BULGARO-YOUGOSLAVES
(SEPTEMBRE 1944 — FEVRIER 1947)

Рецензент: доц. *Любомир Огнянов*

Редактор: проф. *Илчо Димитров*

Развитието на българо-сръбските и българо-югославските културни отношения през ново и най-ново време показва за разлика от политическите отношения сравнително постоянната тенденция на сътрудничество, взаимност и творчески влияния. Тази констатация намира своята логика в етническото родство, приблизително еднаквите исторически обстоятелства и пътища, по които се е формирала общественно-политическата, научната и художествената мисъл на българския и югославските народи, сходството в езиците, бита, етнографските характеристики и пр. Дори и македонският въпрос, на чието конфликтно поле винаги са се срещали острietата не само на двете политически, но и на културните пропаганди, невинаги е бил в състояние да хвърли плътна сянка върху духовните контакти между тези съседни славянски народи.

Още през Възраждането българо-сръбските културни отношения са наситени с факти на богато сътрудничество и разностранни взаимовлияния. Те се осъществяват по различни пътища и канали, получават една или друга форма. Липсата на османски национално-политически гнет и по-развитите общественно-културни отношения в княжество Сърбия привличат за съзидателна работа българските книжовници. Белград наред с Нови Сад се превръща в един от най-важните центрове на задграничното българско книгоиздаване и журналистика. Тук Г. С. Раковски и Л. Каравелов дейно се включват в културния живот на Сърбия и южнославянските земи под австрийска власт. Произведенията на Каравелов през сръбския период от неговия живот се сочат за начало на критическия реализъм в сръбската литература. Страниците на сръбските и другите южнославянски вестници и списания широко се отварят за материали, посветени на българската история, словесност и фолклор. Със същата отзивчивост и внимание българската възрожденска периодика информира за миналото, културата и изкуството на южнославянските народи. В гимназията и лицей на Белград, със стипендии на сръбското Министерство на просветата се учат от 1834 г. до Освобождението десетки български младежи. Наши съотечественици учителствуват по това време в Сърбия, Хърватско и Словения. Сръбски, хърватски и словенски учители преподават в българските възрожденски училища.

След 1878 г. историята на културните връзки и културният обмен между българския и югославските народи се обогатяват с нови прояви и форми. Тяжното засилване и ползотворност сега се обуславят най-вече от политическата самостоятелност на България. Започва активна преводаческа дейност и книгоиздаване, особено на българските поети-символисти от началото на века в Сърбия, Хърватско и Словения. Разменят гостувания театрални състави и музикални групи. Обменят се, особено след 1903 г., студентски и ученически контингенти. Изтъкнати творци в различните области на литературата, изкуството и културата поддържат постоянна писмена връзка. По този начин двустранните културни процеси взаимно си влияят, като същевременно се води

борба срещу ретроградните и декадентските тенденции в литературата, културата и изкуството.

Силната идея на славянофилството, непогръбнала и през тези динамични десетилетия до войните, често събира в общ фронт културните дейци на съответните народи, възправя ги единни на различните международни и научни форуми. На общославянска основа се организират през този период различни съвместни инициативи на културните среди в България, Сърбия и южнославянските земи под австроунгарска власт: чествувания, изложби, съвместни литературни алманаси и др. Възната на балканския милитаризъм и шовинизъм след 1912 г. слага обаче за известен период край на това добре развиващо се плодотворно сътрудничество между културите на българския и другите южнославянски народи.

През годините след Първата световна война студенината в политическите отношения задълго възпира традиционния стремеж към културно сътрудничество, въпреки че сега има най-добри условия за неговата организация и проявление поради обединението на южнославянските народи в държавните рамки на Югославия. Първите инициативи се появяват през 1929 г. Те се изразяват в разменените посещения на няколко групи културни дейци от двете страни.

От 1933 г. като последица от започналото българо-югославско политическо сближение зачестяват и културните контакти. Прогресивната общественост в двете страни започва да търси пътища за изграждане и на организационни структури, които да съдействуват за развитието и задълбочаването на културните връзки. Създават се през 1933 г. Югославско-българската лига и Българо-югославското дружество. В рамките на планираната от двете организации дейност се развиват до 1941 г. — вече по-организирано и по-интензивно — познатите от предишните столетия форми на културно сътрудничество и духовен обмен. През втората половина на тридесетте години могат да се изброят редица инициативи на взаимна преводаческа и издателска дейност, разменени посещения на културни дейци и артистични състави, обмен на журналистическа информация, размяна на студентски групи, взаимна пропаганда на културните достижения на българския и югославските народи. За съжаление този последен акорд от една дълга и здрава традиция се прекъсва през Втората световна война, когато България и Югославия застават в двата противникови лагера.

* * *

Така очертаните контури на българо-сръбските и българо-югославските културни отношения и връзки през ново и най-ново време са сравнително добре изследвана тема в историческата литература.¹ Тяхното развитие след Втората световна война обаче не е било досега предмет на проучване и от двете страни. Деликатността на някои моменти в политическите отношения

¹ Вж. И в. К о н е в. Българо-сръбски литературни взаимоотношения през XIX в. (до Освобождението). С., 1964; Българо-сръбски и българо-хърватски книжовни взаимоотношения (материали и документи). С., 1966; Из българо-сръбските литературни взаимоотношения. От Освобождението на България до Балканската война. С., 1968; В. Б о й ч е в а. Българо-сръбските взаимоотношения в учебното дело през първата половина на XIX в. (кандидатска дисертация). С., 1971; З. М и ч е в а. Българо-югославското културно сближение през 30-те години (1933—1940). — ИПр, кн. 3, 1967.

все още възпира изследователите и на другите области от връзките между България и Югославия след 9. IX. 1944 г., в т. ч. и на културните прояви.

Пренебрегнати са българо-югославските културни взаимоотношения и в годините непосредствено след Деветосептемврийската победа — септември 1944 — февруари 1947 г. Макар и кратък, този период е изключително важен за победата на социалистическата революция в България, за утвърждаването на новите принципи на българската външна политика. От 9. IX. 1944 г. до подписването на мирните договори през февруари 1947 г. България формално се намира в състояние на война с антихитлеристката коалиция и правителството на Отечествения фронт упорито преодолява трудностите на дипломатическата изолация. В балканския аспект на тази проблема най-голямо значение имат отношенията с Югославия — непосредствен съсед, най-голяма балканска държава, страна с голям военен, политически и морален актив в антифашистката съпротива.

За разлика от миналото през есента на 1944 г. българо-югославските отношения започват да се развиват върху политическа основа, коренно различна от тази, върху която двете страни чертаят линията на взаимното си поведение през десетилетията на своето самостоятелно политическо съществуване. Оттук произтичат новите насоки и тенденции в политиката им една към друга. Повели българския и югославските народи по социалистически път на развитие, двете комунистически партии, правителствата на Отечествения фронт и югославските правителства под ръководството на маршал Тито осъществяват до началото на 1947 г. първите съвместни стъпки към мирното съжителство и сближението.

Общите политически цели на управляващите концентрации в двете страни, принципите на пролетарски интернационализъм в тяхната външнополитическа линия намират през този период израз в няколко по-крупни факта. На 5. X. 1944 г. се подписва българо-югославско споразумение. То предвижда „военно сътрудничество в борбата против общия неприятел — немския окупатор“². Освен това в него заляга и формулировката за уреждането на бъдещите отношения в духа на приятелство и братско сътрудничество.³ По силата на това споразумение български войски участвуват в окончателното освобождение на Югославия. Народите от двете страни си подават ръка за всеопадно сътрудничество при ликвидирането на последните от войната, в процеса на укрепването на народнодемократичната власт, тенденции, чиито най-ярки прояви са всенародната акция в България за подпомагането на югославските народи през 1945 г. и защитата, която югославската делегация прави на българската кауза на Парижката мирна конференция през 1946 г. Така за кратко време след войната не само двете държави, но и техните взаимоотношения се превръщат във фактор на демокрацията и мира на Балканите.⁴

На този политически и обществен фон се развиват българо-югославските културни връзки от есента на 1944 до февруари 1947 г., т. е. до нормализирането на международното положение на България. Започналото политическо сближение между българския и югославските народи намира дълбоко отра-

² Външна политика на Народна република България. Сборник от документи и материали в два тома. Т. I (1944—1962). С., 1970, с. 12—13. Вж. оригиналния текст на споразумението в Ахрив на Министерството на външните работи, оп. 9, пор. № 161, л. 2.

³ Пак там.

⁴ Г. Димитров. Съчинения. Т. 11, с. 348.

жение и в културната област. Новите политически условия в двете страни продължават и укрепват традицията на взаимно културно сътрудничество от миналото. Сега тя става част от общата държавна политика на сближение с Югославия, подхранва се непрекъснато от общата демократична същност на двата строя, от падането на шовинистическите прегради в отношенията между българския и югославските народи. Сега, при променената политическа обстановка, непомръкващата идея на славянското братство и единство започва да получава в културната област конкретни и непрекъснато развиващи се форми.

Наистина до пролетта на 1947 г. не съществува официална общовалидна културна спогодба между двете страни.⁵ Сложното международно положение на България като бивш съюзник на хитлеристка Германия и отговорната дипломатическа задача за подписването на национално изгоден мирен договор концентрират вниманието на отечественофронтовското правителство преди всичко към политическата страна на взаимоотношенията с Югославия. Затова за развитието на културните връзки се разчита предимно на отделни инициативи от двете страни. Но в непосредствения изблик на всенародно задоволство от новия дух в българо-югославските отношения се раждат и осъществяват редица начинания на взаимното културно сближение. Въпреки че не са обхванати в рамките на принципно договорно споразумение, те дават за кратко време значителни резултати, защото различните културни ведомства и пропагандни институции, обществено-политически организации и отделни културни дейци в двете страни откликват на широкия обществен интерес към проблемите на културното сближение между българския и югославските народи. Техните инициативи постепенно трасират пътя на културното сближение.

Българската страна първа прави опит за организиране на културното сътрудничество и опознаване с Югославия. Със съдействието на Централния комитет на БРП (к) и отечественофронтовското правителство възобновява след 9. IX. 1944 г. своята дейност Българо-югославското дружество, саморазпуснало се след 1941 г.⁶ Дружеството започва работа по организацията на културното сътрудничество и културните връзки с Югославия, без да ограничава инициативността и самодейността на различните български културни институции. За негов председател е избран министърът на информацията Димо Казасов. Към дружеството се изграждат секции на писателите, журналистите, артистите, художниците и др. С пропагандирането на необходимостта от тесни българо-югославски културни връзки се заемат възстановените за кратко време българо-югославски дружества в двадесет и четири града на страната — в София, Пловдив, Стара Загора, Ловеч, Казанлък, Дряново, Перник, Русе, Силистра, Шумен, Пазарджик, Асеновград, Генерал Тошево, Пещера, Лом, Бургас, Михайловград и Първомай.⁷ Със своята дейност в провинцията дружествата допринасят за популяризирането на югославските културни постижения в България, способствуват за пробуждането на интерес към миналото и съвремението на югославските народи.

⁵ През август 1947 г. Министерският съвет одобрява подписанияте през пролетта на същата година културни спогодби с Полша, Чехословакия, Югославия и Румъния.

⁶ В. Работническо дело, 20. IX. 1944.

⁷ Централен държавен архив на Народна република България (по-нататък ЦДА на НРБ), ф. 28, оп. 7, а. е. 3, л. 135—137.

Тази широка мрежа от провинциални дружества за кратко време се преръща в едно от важните звена за поддържането и развитието на новите тенденции в българо-югославските отношения. БРП (к) и правителството на Отечествения фронт започват системно да подпомагат и да насочват тяхната дейност. Така Националният комитет на Отечествения фронт взема под свое ръководство Българо-югославското дружество, като неговите подразделения из провинцията се подчиняват на околийските комитети на Отечествения фронт. По този начин те не само се обезпечават материално, но и дейността им става част от организираната и планомерна политика на правителството за подобряване на българо-югославските отношения. Оттук и тясното преплитане на политически и културни задачи в дейността на Българо-югославското дружество, акцентите върху общественно-политическия ефект на осъществяваните културни инициативи, а не ограничаване в кръга на чисто културните резултати — характеристика, валидна в повечето случаи от дейността на Българо-югославското дружество преди войната. Показателен в това отношение е и профилът на сп. „Южни славяни“, започнало да излиза през март 1945 г. като орган на Българо-югославското дружество. Дори и беглият преглед на материалите, излезли в неговите броеве до началото на 1947 г., показва, че неговата редколегиа прави подбор на автори и заглавия не само от гледна точка на търсенето на културните измерения на идеята за племенното и историческото родство между българския и югославските народи, но набляга и на актуалния ѝ политически смисъл и перспективи.⁸ Другояче едва ли е могло да бъде. В съгъстения ход на събитията от есента на 1944 г. БРП (к) и отечествено-фронтовското правителство трябва да подчинят всичко на главната задача в областта на външната политика — стабилизиране на положението на България в Европа и на Балканите, приятелство и сътрудничество с нова Югославия като една от най-важните гаранции за нормализирането на следвоенните междубалкански отношения.

За разлика от положението в България създадената през 1933 г. в Белград Югославско-българска културна лига възобновява своята дейност едва през пролетта на 1947 г.⁹ Така че югославските инициативи за културно сближение с България се осъществяват през разглеждания от нас период без наличието на координираща организация.

Веднага след възстановяването на Българо-югославското дружество се правят и първите конкретни стъпки на българо-югославското културно сближение. В българските вестници и списания, културни и политически, започват да се появяват материали и информации за културния живот в Югославия, за културноисторическото развитие на югославските народи. В началото на октомври 1944 г. вестник „Литературен фронт“ помества обзорна статия върху традициите от миналото и проблемите в настоящето на югославската литература. В статията се изтъкват общославянските мотиви в литературното творчество на югославските народи, роденето на традиции, образци и теми с такива в българската литература.¹⁰ Сръбският „Глас“ веднага отговаря с превод на стихове от Христо Ботев и Христо Смирненски, с разкази на Иван Вазов и Йордан Йовков.¹¹

⁸ Вж. в сп. Южни славяни, кн. 1, 1945, статиите на Д. Казасов, на ген. Д. Терпешев и на външния министър П. Стайнов.

⁹ Лигата възобновява своята дейност под името Културно дружество „Югославия—България“.

¹⁰ В. Литературен фронт, 14. X. 1944.

¹¹ В. Глас, 15. X. 1944.

В края на 1944 и началото на 1945 г. спонтанни инициативи на трудещите раждат на различни места в пограничните българско-югославски райони литературно-музикални вечери за взаимно опознаване и побратимяване с населението от съседните югославски селища. Отечественофронтовският комитет в с. Раковци, Кулско, организира такава вечер съвместно с комитета на Омладината в с. Пърлита, Зайчарско.¹² Подобна среща имат на 4. III. 1945 г. и жителите на с. Ряховци, Белградчишко. Техни гости са самодейците от съседното югославско село Корито.¹³ На тези и други подобни срещи се дава нов тласък за взаимното културно опознаване, стимулира се по места популяризирането на идеята за политическото сътрудничество между българския и югославските народи.

В духа на новите веяния в политическите отношения се активизира и търсенето на форми за информационен обмен. В края на 1944 г. българското Министерство на информацията започва да издава „Бюлетин за Югославия“. Той съдържа интересни и разнообразни сведения за България — политически, икономически, културни и спортни. До края на октомври 1945 г., въпреки следвоенните трудности с хартията и отпечатването, министерството издава 260 броя от този бюлетин.¹⁴ По-късно той започва да излиза редовно, два пъти седмично.

Отдел „Културни връзки с чужбина“ на същото министерство възприема в началото на 1945 г. идеята на министъра Д. Казасов всеки акт на българо-югославското културно сближение да се отразява с отделен бюлетин. Такива бюлетини започват да излизат от март 1945 г. и продължават до юни 1948 г. Наред с културните материали във всеки брой на този бюлетин се поместват и политически статии, посветени на новите елементи в двустранните отношения, на историческите корени на славянското единство. Първи в тази серия се появяват статиите на Д. Казасов „Българи и сърби през вековете“ и на Н. Фурнаджиев „Братството на южните славяни“.¹⁵

Още по време на войната започват взаимните посещения на драматични състави, театрални групи и отделни артисти. В тази насока началото поставят фронтовите театри на Първа българска армия, които през втората фаза на Отечествената война са неизменен гост със своите представления пред югославското население. Българският и югославският печат единодушно оценяват тяхната дейност като съществен принос за заякчаването на приятелството и братството между народите на България и Югославия.¹⁶ Освен военните театри и Софийският областен театър изнася няколко спектакъла в Пирот през февруари 1945 г.¹⁷

През април 1945 г. по българска покана в България пристига пионерският театър при Централния комитет на Съюза на Обединената антифашистка младеж в Югославия (УСАОЮ). Групата в състав от 41 човека гастролира в София, Пловдив и Русе с едноактната пиеса „20 октомври“, посветена на освобождението на Белград, с хорови декламации и народни хора. Навсякъде югославските пионери се посрещат изключително топло от обществеността —

¹² В. Работническо дело, 10. II. 1945.

¹³ Пак там, 5. III. 1945.

¹⁴ ЦДА на НРБ, ф. 2, оп. 1, а. е. 100, л. 89—91.

¹⁵ Пак там, л. 78.

¹⁶ В. Народна войска, 3. VI. 1945; в. Политика, 14. V. 1945.

¹⁷ Пак там, 27. II. 1945.

като безкористни пратеници на братски народи. Техните спектакли се превръщат в непринудена манифестация на братски чувства.¹⁸

По същото време Съюзът на артистите в България отпуска безвъзмездно на възстановяващия се от войната Белградски театър реквизит и други сценични материали на значителна сума.¹⁹

Началото на поредицата разменени гостувания на писателски групи поставят югославяните. В средата на декември 1944 г. югославска делегация, съставена от поетите и белетристите Р. Зогович, Вл. Назор, М. Клонич и И. Попович, гостува в България по покана на Съюза на българските писатели. На негово тържествено заседание черногорският поет Зогович изразява най-точно в речта си новите настроения в литературните среди на двете страни: „Ние ще работим за онова братство, за което няма граница — братството на южните славяни. Нека и в нашите книги да няма и помен от тия граници.“²⁰ Веднага след това българска писателска делегация, ръководена от Н. Фурнаджиев, заминава за Белград. Наред с литературните контакти, които те имат със своите югославски колеги, се осъществява и материална помощ за писателите и журналистите от Белград — делегацията носи като подарък големи количества хранителни стоки и облекло, крайно необходими за пострадалите от войната.²¹

Пряка последица от тези разменени гостувания е съвместното заседание на ръководствата на писателските съюзи в двете страни, състояло се на 1. III. 1945 г. Въпреки военните условия и напрегнатия политически живот в двете страни с оптимизъм се приемат решенията за широко сътрудничество — обмен на литературни материали, съвместно издаване на поетически сборници и антологии и др.²²

След това контактите между писателските съюзи от двете страни зачестяват. На 16. III. 1945 г. в българската столица пристига група югославски белетристи, поети и литературни критици, сред които личат имената на И. Андрич, Бр. Чопич, И. Грудан и др. За две седмици те посещават Пловдив, Варна, Русе и Бургас. Прекарват известно време и в София. Навсякъде те изнасят литературни четения, имат срещи с български писатели и други интелектуалци. На едно от тези литературни четения, проведено на тържествено заседание на Българския писателски съюз, присъства и регентът Т. Павлов.²³ Тази инициатива на Българския писателски съюз има успех и в друга насока — постигнато е ново споразумение за постоянно и всестранно литературно сътрудничество.²⁴ В тази връзка Хр. Радевски излиза във в. „Литературен фронт“ със статията „Литературната дружба между България и Югославия“.²⁵

През юни на същата година българските писатели връщат мартенското посещение на своите югославски колеги. Тяхното пребиваване в Белград съпада с две важни обстоятелства. По това време в България се разгръща всенародната кампания за подобряването на българо-югославските отношения, решения за която се вземат на Осмия пленум на Централния комитет на БРП

¹⁸ ЦДА на НРБ, ф. 2, оп. 1, а. е. 100, л. 78; в. Работническо дело, 7. IV. 1945.

¹⁹ Пак там, ф. 123, оп. 1, а. е. 73, л. 1.

²⁰ В. Работническо дело, 14. XII. 1944.

²¹ В. Политика, 30. III. 1945.

²² В. Работническо дело, 2. III. 1945.

²³ Пак там, 19. III. 1945.

²⁴ ЦДА на НРБ, ф. 2, оп. 1, а. е. 46, л. 17.

²⁵ В. Литературен фронт, 1. IV. 1945.

(к) през февруари-март 1945 г. и на Първия конгрес на Отечествения фронт в началото на март същата година.²⁶ Към тази благоприятна обществено-политическа атмосфера трябва да се прибави и фактът, че по същото време Първа българска армия се завръща от фронта през югославска територия. Сърдечността и топлото отношение на белградчани към българските армейци се пренася и върху техните съотечественици-писатели.

Към българската делегация, ръководена от Людмил Стоянов, се присъединяват и представители на отдела за културна дейност към щаба на Първа армия. В този състав тя изнася няколко литературни четения в Белград, среща се и със столичните творчески среди. Делегацията е приета от председателя на Временното правителство на Демократична федеративна република Югославия (ДФРЮ) Йосип Бр. Тито за няколкочасова беседа. С държавнически жест маршалът оценява политическите резултати от дейността на българските писатели за сближението между българския и югославските народи — на част от тях са връчени югославски ордени. На срещата присъствуват и членовете на Политбюро на Югославската комунистическа партия Е. Кардел и М. Джилас.²⁷

По-нататък взаимните посещения на литературни дейци и обмяната на творчески опит зачестяват. Литературните кръгове в двете страни започват да откликват на всяка организационна и творческа проява на своите колеги по перо от българската славянска страна. Заедно с представители на писателските съюзи на другите славянски страни югославска писателска делегация взема участие в работата на Националната конференция на Българския писателски съюз, състояла се в аулата на Софийския университет от 23 до 25. IX. 1945 г.²⁸ С това е направена още една стъпка по пътя на по-нататъшното сътрудничество между литературните дейци от двете страни. На конференцията югославският делегат С. Куленович произнася голяма реч, в която изразява вярата, че „българските и югославските писатели ще вложат всичките си сили, за да заякчат българо-югославското приятелство, почиващо на писмената близост и общопрелятата кръв“²⁹.

От своя страна българска писателска делегация начело с Г. Караславов и Мл. Исаев взема участие в работата на Учредителния конгрес на югославските писатели през ноември 1946 г. в Белград.³⁰

В началото на май 1945 г. се прави опит за по-планомерна организация и перспективност в осъществяването на двустранните културни връзки. Инициативата идва от новосъздадената служба „Връзки с балканските страни“ на Дирекцията по печата при Министерството на пропагандата. Нейният директор Ст. Коцев провежда в югославската столица няколко срещи със зам.-министъра на информацията във временното правителство на ДФРЮ. До официална спогодба пред вид неуреденото международно положение на България не се стига, но двамата се договарят устно по редица въпроси — разрешаване на продажбата на български книги във вече съществуващата българска книжарница в Белград и откриването на седем книжарници в България за продажба на югославска литература; издаване на общ вестник — в България на български, в Югославия на сърбо-хърватски, словенски и маке-

²⁶ БКП в резолюции и решения, т. IV, с. 6, 10; ЦДА на НРБ, ф. 28, оп. 1, а. е. 5.

²⁷ В. Борба, 7. VI. 1945.

²⁸ ЦДА на НРБ, ф. 2, оп. 1, а. е. 46, л. 17

²⁹ В. Работническо дело, 24. IX. 1945.

³⁰ В. Политика, 18. XI. 1946.

донски език; размяна на вестници, филми и антифашистки фотоизложби.³¹ Двата се споразумяват по принцип и в някои други насоки на културния обмен — взаимни гостувания на писателски групи, театри, музикални състави, хорове, работническо-селски самодейни колективи, размяна на художествени изложби и др.³²

Макар и неофициално, споразумението скоро активизира инициативите и от двете страни. През есента на 1945 г. издателство „Хр. Г. Данов“ основава югославски книжарница в София и Пловдив. Българската книжарница в Белград започва по-често да се снабдява с литература и пропагандни материали. Телеграфопощенската агенция „Стрела“ изпраща първите български вестници за масова продажба в Югославия. По-активно и целенасочено в това направление действа югославската агенция „ТАНЮГ“. От лятото на 1945 г. тя редовно снабдява съответните български ведомства и културни институти с вестниците „Борба“ и „Политика“. Пак по линията на договорката на Ст. Коцев с югославското министерство на пропагандата в София се открива в края на август 1945 г. изложба на художествени предмети, изработени от пребиваващите в България югославски деца. Изложбата е посетена от много столичани.³³

Постигнатото неофициално споразумение през май 1945 г. дава тласък и за зачестяването на вече започналите театрални контакти. Още следващия месец на турне в България пристига Скопският народен театър.³⁴ Неговото гостуване се превръща в значителна проява не само на задълбочавашото се културно сближение между българския и югославските народи, но и в мащабна демонстрация на политическа близост и единомислие. Българският печат и театрална критика дават най-ласкави отзиви за сценичните постановки и актьорските постижения на югославските гости.³⁵

По инициатива на Българо-югославското дружество в края на септември 1945 г. заминава за Югославия сборна концертна група. В нея са включени Народният оркестър, групата „Росна китка“ и солисти на Българското радио. В продължение на двадесет дни те изнасят редица концерти в Белград, Нови Сад, Суботица, Сомбор, Загреб, Люблина.³⁶ Ръководителят на групата Св. Кукуров подчертава по-късно в своя отчетен доклад не само артистичния успех на съставите и солистите, но и морално-политическия ефект от концертите, изразил се в сърдечното посрещане от страна на югославските трудещи се.³⁷

Месец септември 1945 г. ще остане забележим в хрониката на българо-югославските културни връзки след войната и с посещението на югославската журналистическа делегация. Югославските журналисти, ръководени от П. Василевич, предприемат от 8. IX. 1945 г. двуседмична обиколка из страната. Те посещават общо дванадесет града на България, гостуват на много предприятия и обществени организации. Навсякъде ги посрещат с най-сърдечни чувства. Вестник „Работническо дело“ излиза с уводна статия, в която посещението на югославската журналистическа група се оценява като съществен

³¹ ЦДА на НРБ, ф. 2, оп. 1, а. е. 43, л. 48.

³² Пак там, л. 123.

³³ В. Отечествен фронт, 23. VIII. 1945.

³⁴ ЦДА на НРБ, ф. 2, оп. 1, а. е. 43, л. 48.

³⁵ В. Работническо дело, 18. VI. 1945.

³⁶ ЦДА на НРБ, ф. 2, оп. 1, а. е. 43, л. 48.

³⁷ Пак там.

принос за още „по-близкото опознаване и крепкото сътрудничество“ между двете страни.³⁸ Югославските журналисти са приети на дружески разговор от министър-председателя Кимон Георгиев. По-късно А. Коендич, един от членовете на делегацията, споделя общото блестящо впечатление от България във в. „Глас“.³⁹

Набелязаните мероприятия в договорката от май 1945 г. продължават да се осъществяват и след септември. През октомври и ноември се разменят седмични кинопрегледи и експонати между етнографските музеи в София и Скопие.⁴⁰

По същото време Българо-югославското дружество проявява инициатива и за организиране на сътрудничество между Софийския университет „Климент Охридски“ и Коларчевския университет в Белград. Със съдействие на дружеството ръководството на българския университет изпраща през септември първата пратка книги и учебни пособия за най-голямото висше учебно заведение в Югославия, което със силно разрушена материална база от войната трудно възстановява условията за нормален учебен процес.⁴¹ Помощта продължава и през 1946 г., като наред с пратките за Белградския университет университетът в София изпраща безвъзмездно известни количества клишетата за издателство „Народна книга“ в югославската столица,⁴² установява и културно-разменни връзки със Скопския университет, на когото отпуска книги и учебни пособия за 2 599 327 лв.⁴³ Инициативата на Софийския университет се подема и от Българската академия на науките и изкуствата, която изпраща на унищожената във войната университетска библиотека в Белград голяма поредица от своите издания.⁴⁴

През есента на 1945 и началото на 1946 г. интелектуалното и духовното опознаване и разбиране между българи и югославяни вписва в своя актив и серия от разменени посещения на музикални дейци. В началото на октомври композиторът Панчо Владигеров гостува на Съюза на югославските композитори. В Белград той провежда няколко творчески срещи със своите югославски колеги.⁴⁵ Месец след това известният югославски диригент М. Вукдрагович се явява пред софийската музикална общественост като гост-диригент в два концерта на Държавния симфоничен оркестър.⁴⁶ Приблизително по същото време българският диригент Ат. Маргаритов, поканен от ръководството на Белградската филхармония, дирижира няколко концерта в югославската столица.⁴⁷ Друг югославски диригент, директорът на Белградската опера О. Данон, дирижира през февруари 1946 г. Държавния симфоничен оркестър в няколко поредни концерта.⁴⁸

На шумен успех се радват през тези месеци гастролите на отбрана група изпълнители на югославски народни песни и народният оркестър на Радио

³⁸ В. Работническо дело, 8, 12, 14. IX. 1945.

³⁹ В. Глас, 2. X. 1945.

⁴⁰ ЦДА на НРБ, ф. 2, оп. 1, а. е. 49, л. 43.

⁴¹ Пак там, ф. 132, оп. 1, а. е. 182, л. 1065—1066.

⁴² Пак там, ф. 2, оп. 1, а. е. 46, л. 191; ф. 132, оп. 1, а. е. 182, л. 1068—1070; ф. 163, оп. 10, а. е. 392, л. 10.

⁴³ В. Народна войска, 14. VIII. 1945.

⁴⁴ В. Политика, 12. X. 1945.

⁴⁵ ЦДА на НРБ, ф. 132, оп. 1, а. е. 392, л. 14.

⁴⁶ Пак там, л. 15.

⁴⁷ В. Отечествон фронт, 21. XII. 1945.

⁴⁸ Пак там, 10, 11. II. 1946.

Белград в българската столица и провинцията,⁴⁹ ролите на белградския баритон Ст. Янкович в постановките на Софийската опера „Евгений Онегин“, „Севилският бръснар“, „Турандот“,⁵⁰ изпълненията на българската певица Р. Михайлова в Белградската опера,⁵¹ концертите на известния югославски цигулар Зл. Балюлкович в София и в провинцията.⁵²

По лична покана на Тито заминава за Югославия в началото на април 1946 г. Военният представителен хор. В продължение на месец той изнася редица концерти в по-големите градове на Сърбия, Хърватско, Словения, Босна и Македония,⁵³ които по изразу на културния наблюдател на в. „Народна войска“ Б. Несторов са се превърнали в „сърдечни манифестации на българо-югославското братство“.⁵⁴

През май 1946 г. в София, Пловдив, Стара Загора, Ямбол, Бургас, Варна, Русе и Плевен изнасят свои концерти пианистките-виртуози сестрите Олга и Мария Михайлович, професори в Белградската музикална академия.⁵⁵ В края на същия месец отново гости на българската музикална общественост са представители на Белградската консерватория — група от единадесет студенти с ръководител проф. Ст. Райчич. Те изнасят няколко концерта в София и Пловдив.⁵⁶

Политиката на БРП (к) и отечественофронтовското правителство за поощряване на културните връзки с Югославия се насочва и към другото важно средство за масова информация — радиото. По правителствено настояване в издаваното от акционерното дружество „Български печат“ списание „Радиопреглед“ започват да се публикуват от лятото на 1945 г. наред със седмичните програми на Радио София и Радио Москва и програмата на Радио Белград.⁵⁷

На 6. VI. 1945 г. в София се подписва и протокол за сътрудничество между Радио София и Радио Белград — от музикалния директор на белградското радио М. Вукдрагович и К. Луканов, директор на радиоразпръскването при Министерството на пропагандата. С този протокол официално се санкционира изграждането на постоянен радиофоничен канал Белград—София.⁵⁸ До този момент двете столици притежават подобни канали само с Москва и Лондон. По този начин значително се разширява постоянният радиоефир за двете страни и оттук — информационният поток.

Съгласно протокола Радио София отпуска безвъзмездно за Радио Белград радиотехническа апаратура и радиочасти, разменят се радиопрограми и звукозаписи, започват да се излъчват ежедневни десетминутни емисии с информация за съседната страна, радиочасове, посветени на българската и югославската армия, и др.⁵⁹

В началото на 1946 г. за ръководител на българската емисия при белградското радио е изпратен известният журналист Богомил Нонев. Енергичен

⁴⁹ В. Отечествон фронт, 4, 5, 21. XII. 1945.

⁵⁰ Пак там, 15. III. 1946.

⁵¹ Сп. Балкански преглед, кн. 4, 1946, с. 42.

⁵² Пак там.

⁵³ В. Народна войска, 10. IV, 8. V. 1946.

⁵⁴ Пак там, 1. V. 1946.

⁵⁵ Документация на Министерството на външните работи, преписка IV/80/213, Югославия, 1946, № 42, с. 11; в. Работническо дело, 16. V. 1946.

⁵⁶ В. Работническо дело, 29, 30. V. 1946.

⁵⁷ ЦДА на НРБ, ф. 132, оп. 1, а. е. 49, л. 11.

⁵⁸ Пак там, а. е. 8, л. 14; в. Отечествон фронт, 28. VI. 1945.

⁵⁹ Пак там.

и ентуспазиран, той не се задоволява само с работата си в радиото. Нонев се заема с широкото пропагандиране на българската култура и за времето на своя престой в Югославия, близо година и половина, той се превръща в главна фигура за разпространението на българските културни достижения. Един негов отчет до Министерството на информацията и изкуствата дава представа не само за дейността му, но и за недооценката на българската културна пропаганда в Югославия от страна на съответните ведомства в България. Посещавайки през февруари 1946 г. Триест, Любляна и Загреб, Нонев констатира в тези градове големите възможности на българската печатна пропаганда и тяхното недостатъчно използване. В Любляна началникът на отдела по печата на Словенската федеративна република Ф. Дренковац споделя с него: „Нямаме никакви материали за България. Допреди известно време българското външно министерство ни прашаше вестници, но сега вече не идват. По молба на вашето министерство на информацията изпратихме избрана словенска литература в София за 20 000 динара, но не сме получили нито една българска книга.“⁶⁰

Усилията на Нонев да преодолее инертността на някои служители в българското външно министерство често остават безрезултатни. Заедно със словенските музикални авторитети В. Драгович и А. Прегер той разработва през март 1946 г. план за разменени гостувания на български и словенски музиканти, останал без отговор от съответния отдел на външното министерство в София.⁶¹

Инициативите на Нонев се подкрепят в известна степен от министъра на информацията и изкуствата Д. Казасов. Под внушение на Нонев той отправя през септември 1946 г. две писма до българската легация в Белград. В тях Казасов настоява за откриване на български дом на културата и информацията в Белград.⁶² Изглежда, българските дипломати не са проявили особена настойчивост, защото тази инициатива се осъществява едва след година и половина.

За разлика от българските си колеги югославският културен аташе в София М. Дефранчески развива далеч по-активна дейност. В негова помощ е и пристигналният през юли 1945 г. уредник на югославската мисия при Радио София Др. Стойчич.⁶³ Плод на тяхната активност и тесни връзки с Българо-югославското дружество е откритата на 9. VI. 1946 г. документална изложба на югославската народноосвободителна борба във фойето на театър „Роял“. На откриването присъствуват Кимон Георгиев, Тодор Павлов и югославският пълномощен министър Никола Ковачевич.⁶⁴ Рангът на присъстващите от българска страна политически лица недвусмислено говори за вниманието, което се отделя по това време в България на културното сближение с Югославия. Българската преса ласкаво се изказва за идеята на изложбата и нейната експозиция.⁶⁵ По-късно, през януари 1947 г., във връзка с Всеславянския конгрес в Белград, в югославската столица се открива и изложба на българската антифашистка съпротива, получила висока оценка в югославския печат.⁶⁶

⁶⁰ ЦДА на НРБ, ф. 132, оп. 1, а. е. 25, л. 167—168.

⁶¹ Пак там, л. 168.

⁶² Пак там, л. 69.

⁶³ Пак там, ф. 2, оп. 1, а. е. 47, л. 8.

⁶⁴ В. Работническо дело, 10. VI. 1946.

⁶⁵ В. Отечествон фронт, 13, 16. VI. 1946; в. Отечествон фронт, 14. VI. 1946.

⁶⁶ В. Борба, 4. I. 1947.

Немалка роля за развитието на българо-югославските културни връзки през този период играе и Георги Димитров. Той внимателно следи и поощрява всеки акт на двустранното културно сътрудничество. В началото на юли 1946 г. отново гостува Македонският народен театър от Скопие. На приема, даден в чест на артистите от театъра, Г. Димитров изтъква голямата роля на българо-югославското културно сближение за изкореняване на всички остатъци от великобългарския и великосръбския шовинизъм, беседва с колектива на театъра върху проблемите на театралния обмен между България и Югославия.⁶⁷

Разностранна дейност за укрепване на българо-югославските културни отношения развива и възстановената Студентска академична секция (САС) при Българо-югославското дружество, ръководена от Б. Спасов. В нейната дейност и в актива на Студентския народен съюз трябва да бъдат отбелязани през 1944—1946 г. възстановената от миналото традиция за размяна на студенти от университетите в Белград и София, взаимните гостувания на студентски музикални групи и др.⁶⁸

За съжаление честите контакти между студентите от двете страни не се съпровождат с обмен на представители на академичните преподавателски среди. Наличието на все още голям брой фашизирани и националистически настроени преподаватели във висшите учебни заведения на двете страни принуждава съответните ведомства да не избързват с инициативи в тази насока. Единствен Тодор Павлов чете в края на декември 1946 и началото на 1947 г. няколко лекции в Юридическия факултет на Коларчевския университет.⁶⁹

Резултатна форма за популяризирането на Югославия са и чествуванията, организирани от българо-югославското дружество. На 23. XI. 1945 г. неговото ръководство, съвместно с ръководствата на българо-полското и българо-чешкото дружество, организира вечер, посветена на националния празник на нова Югославия. В атмосфера на тържественост и топлина произнасят речи югославският пълномощен министър Н. Ковачевич и министър Д. Казасов.⁷⁰ По подобен начин е чествуван празникът и през следващата година, а така също и приемането на новата югославска конституция.⁷¹

На тези чествувания се отговаря от югославска страна с реципрочно внимание — през април 1945 г. Югославският съюз на артистите организира тържествено чествуване на Алеко Константинов, което се провежда в Белградския театър.⁷²

Освен горните инициативи Българо-югославското дружество урежда в София и в провинцията много сказки, посветени на проблемите на нова Югославия, на политическото и културното сближение между българския и югославските народи. На тях компетентни лектори, предимно от управителния съвет на дружеството, запознават слушателите с историческото минало и новите задачи пред съседната славянска страна.⁷³

Дружеският характер на политическите взаимоотношения влияе положително и върху взаимните интереси към едно или друго обществено, културно

⁶⁷ В. Отечествен фронт, 10. VII. 1946.

⁶⁸ ЦДА на НРБ, ф. 28, оп. 1, а. е. 26, л. 179.

⁶⁹ В. Отечествен фронт, 4. I. 1947.

⁷⁰ ЦДА на НРБ, ф. 28, оп. 1, а. е. 26, л. 178.

⁷¹ Централен партийен архив (ЦПА), ф. 146, оп. 5, а. е. 1471, л. 1.

⁷² В. Борба, 5. IV. 1945.

⁷³ В. Работническо дело, 18. X. 1945, 19. XI. 1946.

и научно събитие, което става във всяка от двете страни. Няма форум на научната мисъл, на културните дейци от България и Югославия през 1944—1947 г., на който да не присъствуват представители на съседната страна. Българска медицинска делегация взема участие в работата на конгреса на югославските лекари,⁷⁴ югославски есперантисти присъствуват на конгреса на Българското есперантистко дружество в Асеновград.⁷⁵ Югославска делегация начело със заместник-министъра на просветата на Федеративна република Сърбия П. Радоман участва в Учредителния конгрес на Съюза на работниците по просветата в България през октомври 1945 г.⁷⁶

През 1944—1947 г. важна роля за развитието на културните връзки играе и периодичният печат в България и Югославия. Той предоставя страниците си за редица материали, посветени на културните събития в двете страни. Наред с отразяването на конкретните прояви правят се и сполучливи опити за обзорно осветляване на историческите традиции в българо-югославските културни отношения, да се направи равностметка на постигнатото в тази област след Девети септември. От такъв характер са статиите на Д. Панталеев „Културната дружба между България и Югославия“,⁷⁷ на В. Кирилич „Перспективи на българо-югославското културно опознаване“ и др.⁷⁸ В тях наред с равностметката на фактите се набелязват новите форми на културното движение между България и Югославия, предлагат се пътища за неговото засилване.

Важна страна от развиващите се културни връзки между България и Югославия по това време е и практиката на двустранни научни командировки и специализации. Макар и ограничени по брой — поради следвоенните финансови затруднения, тези специализации и командировки допринасят немалко за възходящото развитие на двустранните духовни контакти. Така например през януари 1946 г. за Югославия заминава А. Дончев, началник на секция от отделение „Военни музеи“ при Министерството на войната. За няколко месеца той се запознава с югославския опит при организирането на вече функциониращия Военноисторически музей в Белград.⁷⁹ На специализация в България пристига през 1946 г. известният югославски историк В. Колендич,⁸⁰ искрен приятел на българския народ, който през май 1945 г. спасява при оттеглянето на немците ценна сбирка български документи от епохата на Възраждането, съхранявани в архивите на някогашното сръбско външно министерство.⁸¹

Паралелно с другите форми на културно сътрудничество се развива през този период и книгообменът, издателската и преводаческата дейност. Вярно на своята мисия и функции, ръководството на Българо-югославското дружество превръща неговото седалище в истински център за популяризирането на югославската книга в България. По настояване на дружеството с писмо на Министерския съвет от юни 1945 г. акционерното дружество „Български печат“ е натоварено да организира българска книжарница в Белград. В скоро

⁷⁴ ЦДА на НРБ, ф. 169, оп. 10, а. е. 243, л. 54.

⁷⁵ Пак там, ф. 2, оп. 1, а. е. 243, л. 54.

⁷⁶ В. Работническо дело, 3. X. 1945.

⁷⁷ В. Народна младеж, б. VII. 1945.

⁷⁸ В. Глас, 18. XI. 1946.

⁷⁹ Военноисторически архив (ВИА), ф. 51, оп. 2, а. е. 511, л. 4.

⁸⁰ В. Борба, 18. V. 1946.

⁸¹ В. Отечествон фронт, 21. XII. 1945.

време книжарницата става популярно културно учреждение в югославската столица, разпространяващо българската книга и мисъл по всички краища на Югославия.⁸² В началото на ноември 1945 г. се открива и дом-читалище на Българо-югославското дружество в София.⁸³ През същото време в България вече функционират три югославски книжарници — две в София и една в Пловдив.⁸⁴

Развива се и значителна преводаческа и издателска дейност. В началото на 1946 г. Е. Георгиев и И. Леков издават антология на сръбската поезия. В Белград от 1945 до 1947 г. преводачите от български език П. Бешевич, М. Хаджи, Д. Костич и др. превеждат и издават много от произведенията на Вазов, Ботев и Смирненски. Особено активен е Бешевич, който в белградското списание „Младост“ превежда през 1946 г. всички стихотворения на Ботев.⁸⁵ Пак през тази година белградското издателство „Култура“ пуска от печат и антология от стихотворенията на Хр. Ботев, преведени на сърбо-хърватски от М. Йонч.⁸⁶

Голям успех има излязлата през януари 1946 г. в югославската столица биографична книга за Георги Димитров, която се разграбва буквално за няколко дни.⁸⁷

По силата на една полуофициална договорка между Дружеството на белградските писатели и Съюза на българските писатели през 1946 г. се осъществяват редица взаимни издателски начинания — преведени са на сърбо-хърватски два сборника с българска поезия и белетристика; в български превод излизат две книги на Бр. Чосич и по една от Бр. Нушич и Р. Чолакович; издадени са в Югославия някои от съчиненията на Ив. Вазов, Л. Стоянов и А. Каралийчев; преведен е на сърбо-хърватски и трудът на Т. Павлов „Теория на отражението“ и др.⁸⁸

* * *

Понятията „сътрудничество“ и „приятелство“ най-точно сумират същността на българо-югославските културни връзки от септември 1944 до февруари 1947 г. Те са убедителен пример, че сходството и еднаквите политически цели на народните демокрации в двете страни през разглеждания период обуславят възходящото развитие не само на политическите отношения и на икономическото сътрудничество, но и на духовното опознаване между българския и югославските народи. Разностранни и активни, постоянно насърчавани от двете комунистически партии и народнодемократични правителства, тези връзки укрепват историческата традиция за естествен обмен на най-забележителното в столетната култура на българския и югославските народи, отварят една от най-хубавите страници на българо-югославските отношения след 9. IX. 1944 г.

⁸² ЦДА на НРБ, ф. 2, оп. 1, а. е. 49, л. 12.

⁸³ Пак там, л. 13.

⁸⁴ Пак там, а. е. 132, л. 8.

⁸⁵ В. Политика, 18. XII. 1946.

⁸⁶ В. Отечествон фронт, 18. I. 1946.

⁸⁷ ЦПА, ф. 146, оп. 4, а. е. 583, л. 1—2.

⁸⁸ В. Македонско знаме, 28. XII. 1946.

RELATIONS CULTURELLES BULGARO-YOUGOSLAVES

(SEPTEMBRE 1944 — FEVRIER 1947)

Miltcho Lalkov

(R é s u m é)

Le présent ouvrage se propose le but d'étudier les moments et les faits les plus importants du développement des relations culturelles bulgaro-yougoslaves depuis le 9 septembre 1944 jusqu'à la signature des traités de paix en février 1947.

Dans le système général des rapports politiques entre la Bulgarie et la Yougoslavie, au cours de la période d'après-guerre, les relations culturelles entre les peuples bulgare et yougoslave représentent un des exemples les plus convaincants de développement ascendant. Les nouveaux principes de la politique extérieure des deux pays de démocratie populaire, le ton d'amitié et de coopération qui s'installe entre eux, font continuer la tradition d'échange culturel intense qu'ont vue se développer les décades passées. Le Parti ouvrier bulgare (c) et le gouvernement du Front de la Patrie transforment à présent le renforcement de la coopération culturelle avec la Yougoslavie en un composant de la politique du Parti et de l'Etat qui tend à une amélioration des rapports avec la Yougoslavie.

Au cours de cette période un rôle extrêmement important dans la réalisation multiforme du rapprochement culturel entre les deux peuples voisins, joue l'activité de la Société bulgaro-yougoslave, renouvelée après le 9 septembre 1944. Malgré l'absence d'une convention culturelle officielle entre les deux pays, la Société, soutenue par les différentes organisations et institutions culturelles réussit, en peu de temps, à réaliser de nombreuses initiatives dans le domaine de la coopération culturelle. Indépendamment de leur caractère — échange de visite d'écrivains de comédiens ou d'autres groupes artistiques, activité réciproque de traduction et d'édition, échange d'information et autres formes d'échange culturel, elles contiennent toujours un fond très important — la consolidation de la tradition historique d'échange naturel de ce qui est le plus remarquable dans la culture séculaire des peuples bulgare et yougoslave.